

ӘОЖ 330.322.14

А.М. Нығыметова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: aizhanstarr@mail.ru

Халық жинақтарының экономиканың нақты секторына инвестицияларды жүзеге асыру үдерісіндегі потенциалын пайдаланудың кейбір мәселелері

Аңдатпа. Қазіргі таңдағы еліміздегі қалыптасқан экономикалық жағдайда халықтың жинақтарын жұмылдыру мәселесі аса өзекті болып барады. Халықтың бос ақша қаражаттары үлкен инвестициялық потенциалға ие ресурс ретінде танылады. Сонымен қатар халықтың жинақтары отандық экономиканың дамуы мен модернизациялануы жолында үлкен серпін беру қасиетіне ие ресурстар қатарын толтыра алады. Дамыған нарықтық экономика шарттарында өмір сүретін елдер үшін халықтың жинақтарын экономиканың нақты секторын инвестициялау үшін қолдану тәжірибесі кең таралған. Бұл мақалада Қазақстан халқының инвестициялық белсенділігінің төмендігі мәселесінің негізгі себептері анықтала отырып, оны арттырудың кейбір шаралары қарастырылған.

Түйін сөздер: инвестициялар, халық салымдары, инвестициялық белсенділік, инвестициялық ресурс.

Бүгінгі күні Қазақстанның 21 жыл ішінде көптеген ауыз толтырарлықтай айтатын жетістіктерге жеткендігін бүкіл әлемдік қауымдастық мойындап отыр. Әлеуметтік саладағы қол жеткізген көрсеткіштер таң қалдырарлықтай. 90-ыншы жылдардың басында Қазақстан КСРО-дан «мұрағатқа» қалған дағдарыстық экономикалық жағдайды оңалтуға бет алды. Әкімшіл-әміршіл жүйеден нарықтық қатынастарға көшу үдерісі халықтың әлеуметтік тұрмысының төмендеу құбылысымен өтсе де, бұл реформалардың объективті қажеттілігін тұңғыш президентіміз Н.Ә. Назарбаев әуел бастан-ақ түсінген еді. Қазіргі Қазақстанның қол жеткізген нәтижелеріне қарай отырып, сол жылдары шалынған «құрбандықтың» зая кетпегендігін айтуға болады.

Нарықтық қатынастардың толыққанды мүшесі ретінде әлемдік қауымдастыққа ену үшін экономиканы жандандыру қажет болды. Экономиканы жандандыру елдегі өндірісті жандандыруды көздейді. Ал, 90-ыншы жылдары Қазақстанның бюджеті өндірісті қаржыландыруға қажет қомақты соманы шоғырландыра алмағаны түсінікті жайт. Әрине, Қазақстан жерінде көптеген шикізат көзі шоғырланған. Шикізат көздері көп, қаржы көздері жеткіліксіз жағдайда инвестиция тарту мәселесі өзекті аспектіге айналады. Инвестиция ел экономи-

касының микро және макродеңгейде дамуын қамтамасыз ететін өндірісті модернизациялау мен жаңартудың бірден-бір көзі болып табылады. Инвестициялардың Қазақстан Республикасының жаңа нарықтық экономикасын қалыптастырып, одан әрі дамыту жолында алатын орны аса маңызды. Инвестицияларды тарту арқылы өндірістің жаңаруы мен кеңеюі, өнімділіктің ұлғаюы жүзеге асырылып, экономикалық әрі әлеуметтік сипаттағы түрлі мәселелер шешіледі.

Әрине, инвестициялардың жаңа тәуелсіз Қазақстан экономикасының дамуына тигізген әсерін ешкім де теріске шығара алмас. Әсіресе шетел капиталының 90-ыншы жылдардың ортасынан елімізге көптеп тартылуы отандық экономиканың нақты секторының дамуына серпін берді. Тәуелсіз жылдары Қазақстанға сомасы \$160 млрд тікелей шетел инвестициялары тартылған болатын.

Алайда қазіргі таңдағы қалыптасқан ұлттық экономиканың жағдайында инвестициялық ресурстарды қалыптастыру мәселесі өзекті де қисынды болып келеді. Инвестициялық ресурстардың альтернативті көздерін тарту бүгінгі күні еліміз үшін өте маңызды. Шетел инвестициялары, әрине, инвестициялар құрылымындағы доминантты бап болып қала бермек, алайда, ішкі ресурстардың мобильділігін дамыту дағдарыстық және постдағдарыстық кеңістікте

Қазақстан экономикасының салалары үшін бірден-бір дұрыс шешім екенін айта кеткен жөн. Мемлекет, коммерциялық банктер, ұлттық компаниялар тарапынан экономиканың инвестициялық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған қаржыландыру көздерін табу бойынша белсенді іс-әрекеттер жүзеге асырылуда. Жасалып жатқан жұмыстың негізгі бөлігі шетел инвесторларын тарту мәселесін шешуге бағытталған. Осы орайда, инвестициялаудың альтернативті көзі бола алатын халық қолында шоғырланған ақша қаражаттары назардан тыс қалып жатыр. Халық жинақтары күшті әрі нақты қаржылық потенциалға ие ресурс көзі болып табылады. Әлемнің дамыған елдерінің тәжірибесі көрсетіп бергендей, халық жинақтары коммерциялық банктердің инвестициялық ресурстары ішіндегі неғұрлым тұрақты қаржы көздері ретінде танылады.

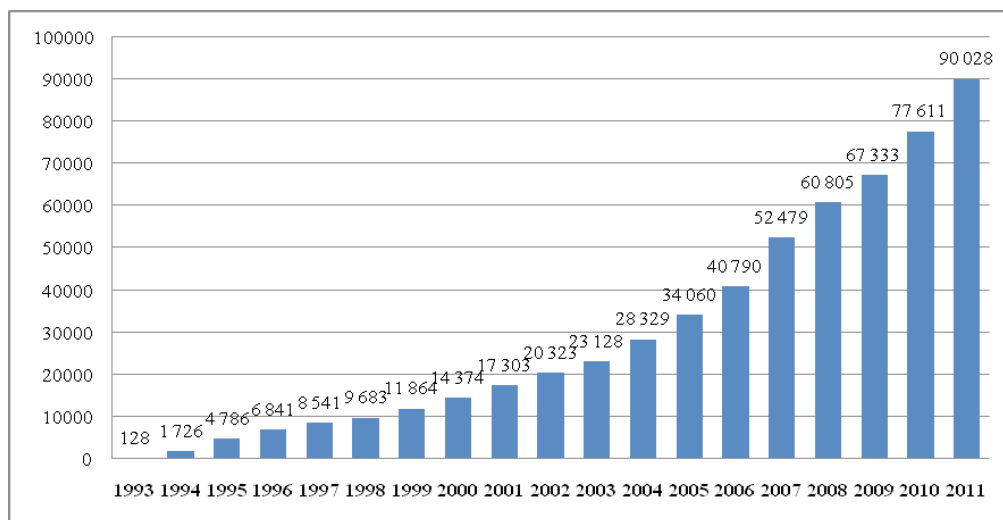
Алдымен халық жинақтары ретінде не танылатынын анықтап алған жөн. Халық жинақтары бұл өмір сүруге қажетті тауарлар мен қызметтерді тұтынғаннан кейінгі және де міндетті төлемдерді өтегеннен кейінгі қалатын бос ақша қаражаттары болып табылады. Халықтың инвестициялық белсенділігін арттыру үдерісін ұйымдастыру халықтың жинақ қорының қалыптасуына алып келеді. Бұл үдеріс келесідей формада жүзеге асырылуы мүмкін:

- бос ақша қаражаттарын қолма-қол ақша түрінде шоғырландыру;
- бос ақша қаражаттарын қаржы нарығының құралдарына, соның ішінде коммерциялық банктерге салу арқылы шоғырландыру [1].

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында халықтың ақша қаражаттарын экономиканың нақты секторларын қаржыландыру процесіне тарту объективті түрде мүмкін емес еді: халықтың 40%-ы кедейшілік жағдайында өмір сүрді, инфляция деңгейі 2000%-ға дейін жетті, 1994 жылы орташа айлық номиналды еңбекақы мөлшері 1726 теңгені құраса, ал зейнетақы небәрі 29 долларды құраған болатын.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында халық жинақтарын инвестицияға айналдыру жолында көптеген қиыншылықтар қалыптасып отыр. Халықтың бос ақша қаражаттарын тарту мәселесіндегі негізгі барьер болып, әрине, халық табысының әлі де болса төмен деңгейі мен олардың үлкен дифференциациясы табылады. Әрине, тәуелсіздіктің алғашқы жылдарымен салыстырғанда нарықтық экономикалық қатынастар еліміз үшін таныс бола бастағаннан бері орташа айлық номиналды еңбекақы көлемі өсу тенденциясына ие бола бастады (1-сурет).

Дегенмен, бұл еңбекақы көлемі дамыған елдермен салыстырғанда ондаған есе кем болып табылады. Мысалы, 2011 жылдың қорытындысы бойынша АҚШ-та орташа еңбекақы 25\$/сағ. Орташа айлық еңбекақыны шығару үшін 25\$-ды бір айдағы жұмыс сағатына (40 жұмыс сағаты - 1 жұмада) көбейту керек: $25\$ * (40\text{сағ} * 4\text{апта}) = 4000\$$. Яғни 2011 АҚШ-тағы орташа айлық еңбекақы 4000\$ құраған болатын. Ал Қазақстанда бұл сома 600\$ шамасында болған еді. АҚШ елімен салыстырғанда Қазақстандағы орташа айлық еңбекақы шамамен 7 есеге кем.

1-сурет – ҚР орташа айлық номиналды еңбекақы (1993-2011 жылдар)
stat.kz сайтының материалы негізінде автормен құрастырылған

2011 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан халқы өз табысының 93%-ын тұтыну шығыстарына (соның ішінде 44%-ын азық-түлік тауарларына), 0,2%-ын салықтар мен өзге де бюджеттік төлемдерге, 6,8%-ын өзге де ақшалай шығыстарға жұмсаған еді (2-сурет).

Жуырда Head Hunter hh.kz зерттеу орталығы 4403 респонденттердің арасында сауаланама жүргізген болатын. Талдау қорытындылары әрбір үшінші қазақстандық тұрғын өз табысының негізгі бөлігін тамақтануға жұмсайтынын көрсетті. Респонденттердің төрттен бір бөлігіне жуығы өз табысының үлкен бөлігін несиені өтеуге жұмсайтыны анықталды.

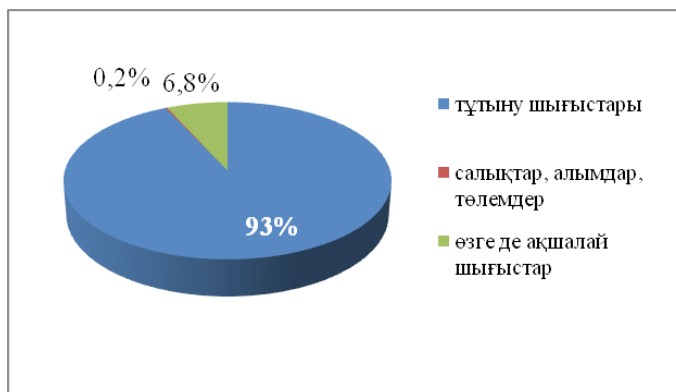
Қазақстан халқының 6%-ының отбасылық бюджетінің негізгі шығыны болып коммуналды төлемдер табылды. Ал табысын тек тұтынуға емес, сондай-ақ жинақтайтын халық көлемі жоқтың қасы. Табысының бір бөлігін жинақтайтын қазақстандықтардың жартысынан көбі жылжымайтын мүлік пен автокөлік сатып алуға, 15%-ы саяхат жасау үшін жинақтайды екен.

Көріп отырғанымыздай, акция мен облигация немесе коммерциялық банктердің депозит шоттарына ақша қаражаттарын салатын халықтың үлесі жоқтың қасы. Ал орташа америкалық тұрғын өз табысының тек 70%-ын тұтынуға жұмсап, қалған 30%-ын жинақтайды екен. Америкалық экономиканы инвестициялаудағы халықтың салымдары қатысатыны бұдан кейін түсінікті жағдай екені сөзсіз.

Неліктен қазақстандықтар өз табысын инвестицияламайды? Әрине, бас себеп жоғарыда аталып өткен еді. Алайда бұл мәселенің туындауына өзге де факторлар әсер етеді. Менің ойымша, сондай себептер қатарына келесілерді жатқызуға болады:

- Халықтың қаржылық сауаттылығының төмендігі;
- Қаржы нарығының төмен даму деңгейі;
- Қаржы институттарының тиімсіз саясаты;
- Қор нарығының дамымағандығы;
- Коммерциялық банктердің қажетті деңгейде депозиттік саясатының жүзеге аспауы, т.б.

Қазақстан халқы өз табысын тек тұтынуға ғана пайдаланатыны айтылып кеткен еді. Алайда, бұл мәселенің туындауы қарапайым халықтың қаржылық сауаттылығының төмендігінен, кейде тіпті мүлдем жоқтығынан болса керек. Орташа статистикалық тұрғын акция мен облигацияның не екенін, оны сатып алу сату процесіне қалайша кірісу екендігін қайдан білсін? Бұның барлығы қаржылық сауаттылықтың төмендігін түсіндіреді. Негізінде, дағдарыс жағдайы халықтың қаржылық сауаттылығын көтеру мәселесінің аса қажетті екендігін көрсетіп берді. 2007 жылға дейін қазақстандықтар несиеге, әсіресе, ипотекалық несиеге көп жүгінген болатын. Көбі ипотекалық несиенің шарттарын, оны өтеу ерекшеліктерінің егжей-тегжейіне жетпей, бұндай жауапкершілікті мол қажет ететін қадамға бара берді. Ал соңында, қомақты сомаға байланып қалып, оны қайтара алмай қалған жағдайлар коммерциялық банктердің қаржылық жағдайларының шайқалуына алып келгені барлығына да мәлім жағдай. Ал микроэкономикалық, яғни отбасылық деңгейде қаржылық сауаттылық әрбір қазақстандық отбасыға өздерінің қаржылық жағдайын жақсартуға, болашаққа сеніммен қарауға, сондай-ақ бюджетін жоспарлауға мүмкіндік беретін бірден-бір институционалдық құрал болып табылады. Яғни, әрбір тұрғын өз табысының тек тұтынушылық қана емес, сонымен қатар жинақтаушы функцияға ие екенін

2-сурет – 2011 жылы ҚР үй шаруашылықтарының ақшалай табыстары мен шығыстарының құрылымы (%) stat.kz сайтының материалы негізінде автормен құрастырылған

түсінсе, қаржылық институттар және қаржылық құралдармен жете таныс болса, кәдімгідей қомақты жинақ қоры пайда болар еді. Ал бұл қор экономика салаларына құйылса ғана, оның модернизациялау әлеуетіне күмән болмас. Дәл осындай экономикалық жүйенің қаржылық қауіпсіздігі мен өзін-өзі ұстап тұратын дамуға бейім күші қамтамасыз етіледі.

Әрине, еліміздегі қаржылық сауаттылықтың төмендігі оның мүлде жоқтығын дәлелдемейді. Еліміздің тұрғындары көбінесе қайда инвестициялайды? Сөзсіз, бұл сұрақтың жауабы барлығына мәлім банктік депозиттер болмақ. Банктік салымдар немесе депозиттер қарапайым халыққа неғұрлым мәлім әрі таныс қаржылық құрал болып табылады. Депозиттердің ерекшелігінің барлығына түсініктігі, тәуекел деңгейінің анағұрлым төмендігі, салынған ақша қаражаттарының жағдайын бақылау қажеттілігінің аса жоғары болмауы депозиттердің халық арасындағы танымалдылығын түсіндіреді. Депозиттік жинақтардың неғұрлым жоғары болуы – екінші деңгейлі банктердің приоритеті болып тұрса да, сол ақша қаражаттарының экономика салаларының дамуына аса қажет екендігі түсінікті жайт. Коммерциялық банктердің негізгі ресурс көзі депозиттік шотқа орналастырылған ақша сомасы болып табылады. Ал банктердің экономика салаларын несиелендіру белсенділігі сол депозиттік базаға тура пропорционалды.

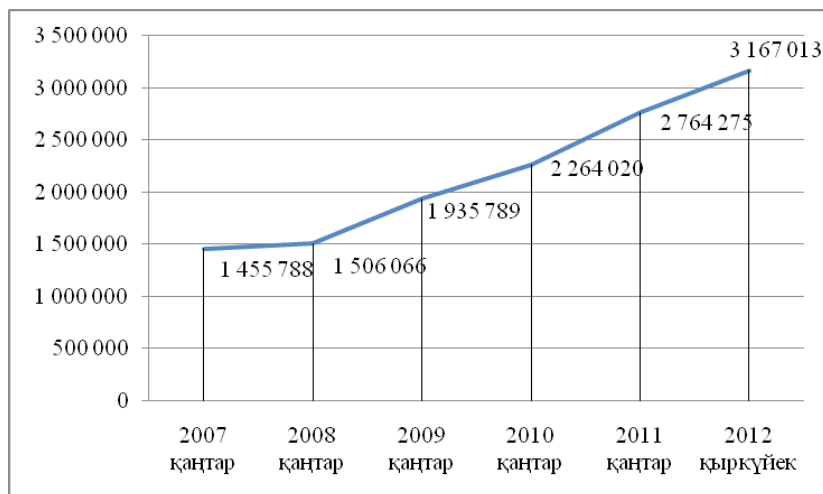
2007-2011 жылдар аралығында халықтың жинақтары өсу тенденциясына ие болған еді (3-сурет). Бұл жоғарыда айтылған жағдайларды дәлелдесе керек. Алайда нарықтық экономика

жағдайында тек банктің несиелендіруіне ғана арқа сүйеу тығырыққа апаратын бірден-бір жол екені анық. Халықтың бос ақша құралдарын альтернативті түрде кең көлемде экономика салаларына тарту тек депозитпен шектелмеу қажет.

Қазіргі таңда Қазақстан нарығында қарапайым халық тұтыну процестерінен қалған ақша қаражатын келешекте пайда табу мақсатымен депозиттік шотты ашудан басқа қалай және қайда инвестициялай алатынын анықтап көрелік. Негізінде қарапайым түрде ондай құралдарды келесідей топтауға болады:

- бағалы қағаздарды сатып алу;
- пайлық инвестициялық қорлардың пайларын сатып алу;
- жылжымайтын мүлік сатып алу;
- бағалы металдарды және шетел валютасын сатып алу және т.б.

Экономикаға инвестициялық ресурс ретінде аса маңызға ие операцияларға бағалы қағаздар мен пайлық инвестициялық қорлардың пайларын сатып алу операциялары жатады. Бағалы қағаздарды сатып алу операцияларына көбінесе акция мен облигация сияқты бағалы қағаздарды сатып алуды жатқызуға болады. Ал бұл операциялар қор нарығында жүзеге асады. Қазақстан қор нарығы KASE 90 жылдардың екінші жартысында қалыптасқан еді. Алайда қор нарығының жұмысы көңіл толтырарлықтай емес. Қарапайым халық қор нарығы ұсынып отырған қызметтерге жүгіне бермейді, оны түсінбейді де. Қор нарығының негізгі қатысушылары ретінде тек заңды тұлғаларды, соның ішінде үлкен компаниялар мен қаржы институттарын атауға болады.

3-сурет – Қазақстан екінші деңгейлі банктеріндегі халықтың салымдары, млн. теңге, кезең соңына nationalbank.kz сайтының материалы негізінде автормен құрастырылған

Ал қор нарығы механизмін түсінетіндер KASE-дегі сатылымның тиімділігінің төменділігін басынан-ақ аңғарған. KASE-нің дамуына не кедергі болып отыр? Негізгі себептер қатарына келесілерді көрсетуге болады:

- Сауда операцияларының төмен өтімділігі мен олардың көлемінің төменділігі;
- Қаржылық құралдардың жеткіліксіздігі;
- Потенциалды эмитенттердің бағалы қағаздарды эмиссиялауға деген мотивациясының жоқтығы;
- Инвесторлардың жеткіліксіздігі және т.б.

Сондай-ақ қор нарығының жеткілікті деңгейде дамымай тұрғандығының басты себебі ретінде Қазақстанда қаржы нарығының банктік моделі қалыптасып, содан бола қор нарығы көлеңкеде қала беруін атап өткен жөн. Нәтижесінде, банктік сектор экономиканың нақты секторының қаржылық ресурстарға деген қажеттілігін қамтамасыз етуде басымдылыққа ие болды. Тауар және қаржы нарығындағы қолайлы баға конъюнктурасының қалыптасу жағдайында Қазақстан экономикасының өсуі банктік сектордың дамуына әкелді. Егер де 1999 жылы банктіктердің жеке секторға берген несиелері мен ЖІӨ арасындағы қатынас 8,24%-ды құраса, 2007 жылы бұл көрсеткіш 58,94%-ды құраған болатын. Сөйтіп, нақты секторды қор нарығы арқылы қаржыландыру адекватты түрде дами алмады [2].

Бұл орайда, 2012-2015 жылдарға арналған «Халықтық IPO» бағдарламасын айта кеткен жөн. Бұл бағдарламаның негізгі мақсаты – қор нарығына жеке инвесторларды тарту және қор нарығын халық арасында танымал ету. Бұл инициатива кәдімгідей қор нарығын жандандырумен қатар қарапайым халықтың инвестициялық белсенділігі мен сауаттылығын арттыра алатыны күмәнсіз.

Пайлық инвестициялық қорлар (ПИҚ) Қазақстан нарығында алғаш рет салыстырмалы түрде бергін бері – 2004 жылдың соңында пайда бола бастады. 2011 жылы ПИҚ-тердің саны 180-нен асқан болатын, ал олардың активтері 300 млрд теңгеге жуықтаған еді. Бірақ, өкінішке орай, қазіргі ПИҚ-тердің көбі орташа табысы бар халыққа емес, жоғары табысқа ие адамдарға бағытталған. Қалай болса да, жеке инвесторларға арналған ПИҚ-тердің саны өсіп келеді. Осыған орай, күннен-күнге жаңа инвестициялау құралына қол жеткізіп келе жатқан қазақстандықтардың саны өсуде [3]. Әрине, ПИҚ-тер депозиттерге қарағанда жоғары тәуе-

келді болып келеді, бірақ бұндай тәуекелге бару жоғары табыстылықпен компенсацияланады.

Жоғарыда көрсетілген мүмкіндіктер бола тұрса да, қазақстандықтар қаржы нарығында инвестициялық белсенділік көрсете алмай отыр. Әрине, бұл табыстың төмендігінен десек, жаңылмаймыз.

2-сурет – 2011 жылы ҚР үй шаруашылықтарының ақшалай табыстары мен шығыстарының құрылымы (%) stat.kz сайтының материалы негізінде автормен құрастырылған

Қорытындылай келе, келесідей тұжырымдар жасауға болады:

- Халықтың табысының артуы үшін мемлекет тарапынан жүзеге асырылатын әлеуметтік-экономикалық саясаттың тиімділігін арттыру қажеттілігі аса зор назарда болуы тиіс;
- Инфляция деңгейін ұстап тұра отырып, бағалардың күрт өсуін болдырмау. Ал бұл, өз кезегінде халықтың жалпы шығындарын бірқалыпты амплитудада ұстап тұруға мүмкіндік бере отыра, жинақ қорының қорлануына әкеледі;
- Қор нарығын дамыту, компаниялардың бағалы қағаздарды эмиссиялауға деген ынтасын арттыру;
- Халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру бағдарламасын одан әрі жетілдіру, т.б.

Әдебиеттер

- 1 Геронина Н.Р. Сущность инвестиционной активности населения и факторы, определяющие ее развитие//Российское предпринимательство. – М.: Креативная экономика, 2006. – №2 (74). – С. 69-74.
- 2 Сейсебаев Д. Почему в Казахстане нет развитого рынка ценных бумаг?//РЦБК. – Алматы: Драккар, 2012. – №3. – С. 32.
- 3 <http://www.fingramota.kz/publication/show-30648/Что такое ПИФы? В пользу коллективного инвестирования. 24.11.2012, 22:55>

А.М. Ныгыметова

Некоторые проблемы использования потенциала вкладов населения в процессе осуществления инвестиций в реальный сектор экономики

Данная статья рассматривает проблемы привлечения вкладов населения в процесс финансирования инвестиций в реальный сектор экономики. Дается ряд причин низкой инвестиционной активности населения и возможные пути активизации свободных денежных средств населения. Автором была построена схема повышения инвестиционной активности жителей Казахстана.

Ключевые слова: инвестиции, вклады населения, инвестиционная активность, инвестиционный ресурс.

A.M. Nygymetova

Some problems of using the potential of household deposits in the process of investment the real sector of the economy

This article considers the problems of attracting household deposits in the process of financing of the real sector of economy. Also, the series of cause of household's low investment activity and the possible ways to activate household's free funds are given. The author constructed the scheme of increasing the investment activity of people of Kazakhstan.

Keywords: investments, household deposits, investment activity, investment resource.